

bilimname XXXIX, 2019/3, 7-34
Geliş Tarihi: 31.07.2019, Kabul Tarihi: 17.12.2019, Yayın Tarihi: 23.12.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.599379>

PROF. DR. FUAT SEZGİN VE GEÇMİŞTEN GELECEĞE TÜRK-İSLAM BİLİMİNE KATKILARI

© Hacı Ömer ÖZDEN^a

Öz

Fuat Sezgin, Türkiye’de başladığı bilim hayatına, zorunlu nedenlerle Almanya’da devam etmiş olan bir Türk bilim adamıdır. Dünyanın çeşitli yerlerinden temin ettiği Arapça yazma eserlere dayanarak Müslümanların bilime yaptıkları katkıları ve bilimsel alandaki başarılarını ortaya koymuştur. Böylece “bilimdeki tüm gelişmeler, Batılılar tarafından gerçekleştirilmiştir” algısının yanlış olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Buna karşılık “bilimdeki birçok gelişme, 9.-16. Asırlar arasında Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiş ve Batılılar da onlardan öğrenmişlerdir” anlayışını belgeleriyle ispat etmiştir.

Fuat Sezgin’in yaptığı araştırmalara göre, birçok bilimin temelinde bulunan kimya bilimi, Cabir b. Hayyan isimli bir Müslüman bilim adamı tarafından icat edilmiştir. Matematikteki sıfır rakamı, bilim dünyasına İbni Heysem tarafından kazandırılmıştır. Logaritmanın kurucusu, el-Harezmi’dir. İlk haritalar, Müslümanlar tarafından çizilmiştir. İslam dünyasında birçok bilim dalında birden öne çıkan yönlü bilim adamları yetişmiştir. Örneğin Bîrûnî, matematikçi olmasının yanı sıra aynı zamanda coğrafyacısıdır; matematiksel coğrafyayı bağımsız bir disiplin haline getirmiştir. Küresel trigonometriyi hocalarının buluşlarına dayanarak bir bilim dalı olarak kuran kişi, Bîrûnî’dir. Diğer taraftan Bîrûnî, ilaçlar konusundaki donanımıyla “Eczacılığın Babası” olarak tanınmıştır.

Çok yönlü bilim adamlarımızdan biri de İbni Sînâ’dır. El-Kânûn fi’t-Tıbb isimli eseri Ortaçağ’da defalarca Latince’ye çevrilen İbn-i Sînâ, tıbbı getirdiği yeniliklerle eş-Şeyh er-Reis unvanıyla tanınmıştır. O, aynı zamanda felsefe konusunda da Batılıların takip ettikleri bir şahsiyettir.

Fuat Sezgin, dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan Arapça yazma eserleri toplayarak bunlar hakkında bilimsel çalışmalar yaptığı gibi, bu eserlerdeki teknik aletleri kitaplarda anlatıldığı tarzda birebir yaparak Frankfurt’a açtığı *Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü Müzesi*’nde sergilemiştir. Başlangıçta 30 kadar eser yapmayı planlamasına rağmen zamanla toplam 500 eser yapıp sergilemeyi başarmıştır. Türkiye’de de böyle bir müze açması yolunda kendisine

^a Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, oozden@atauni.edu.tr

iletilen tekliflere olumlu bakan Sezgin, Gülhane Parkı'nda 800 eserden oluşan yeni bir müze daha kurmuş ve adını da İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi olarak koymuştur.

Sezgin, bu çalışmalarıyla Türk-İslam dünyasının yeniden kendine güven sağlamasında öncü olmuştur.

Anahtar kelimeler: Fuat Sezgin, bilim, İslam dünyasında bilim, Müslüman bilim adamları, gelişme, teknik, bilim müzesi.

PROF. DR. FUAT SEZGIN AND HIS CONTRIBUTIONS TO TURKISH-ISLAMIC FROM PAST TO FUTURE

Fuat Sezgin is a Turkish scientist who started his scientific life in Turkey and continued in Germany for compulsory reasons. Based on Arabic writing works obtained from various parts of the world, it has revealed the contributions of Muslims to science and their achievements in the scientific field. Thus he revealed with his evidence that the perception that "all advances in science have been made by Westerners" was wrong. It has been carried out by Muslims between 9th and 6th centuries and Westerners have learned from them".

According to the research done by Fuat Sezgin, the science of Chemistry, based on many Sciences, was invented by a Muslim scholar named Cabir b. Hayyan. The number zero in mathematics was given to the world of science by Ibn Haysem.

The founder of the logarithm is Al-Harezmi. The first maps were drawn by Muslims. In the Islamic world, there have been many prominent scholars. Biruni, for example, is not only a mathematician but also a geographer; he has made mathematical geography an independent discipline. Biruni is the one who founded spherical trigonometry as a branch of science based on the discoveries of his teachers. Biruni, on the other hand, was known as the "father of Pharmacy" with his hardware in the field of medicines.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Prof. Dr. Fuat Sezgin, bilim hayatına girişi, yapmış olduğu önemli çalışmaları ve bu suretle Türk-İslam bilim hayatına kazandırdığı eserleri-katkıları dolayısıyla üzerinde konuşulmaya, yazılmaya fazlasıyla hak kazanmış bir bilim adamımızdır. Bu öneminden dolayıdır ki 2019 yılı, Fuat Sezgin Yılı olarak ilan edilmiştir. Bu yılın onun adına tahsis edilmesinin sebebi, gençlerin ve bilim adamı adaylarının onun hayatını ve bilimsel çalışmalarını örnek alarak yeni çalışmalar yapmalarını sağlamaktır. Bu yıl

boyunca bize düşen görev de onu çeşitli yönleriyle anlatmak ve anlaşılmasını temin etmektir. Bu bakımdan öncelikle onun hayatından kısaca da olsa söz etmek gerektiği açıktır.

A. Fuat Sezgin'in Hayatından Önemli Kesitler

Fuat Sezgin, 24 Ekim 1924 yılında Bitlis'te dünyaya gelmiş, ilkokulu burada okuduktan sonra, o yılların çok önemli şehirlerinden biri olan Erzurum'a gelerek tahsiline devam etmiştir. Kayıt yaptırdığı okul, Sultan İkinci Abdülhamid'in eğitim seferberliği kapsamında 1889 yılında kurulan ve çok uzun yıllar Türkiye'nin en önde gelen orta dereceli okullarından biri olan Erzurum Lisesi'dir. Sezgin, Erzurum Lisesi'nin ortaokul kısmına yatılı öğrenci olarak kayıt yaptırmış ve ardından liseyi de burada okumuş, sonra da üniversite tahsilini yapmak üzere İstanbul'a gitmiştir; niyeti ülkemizin önemle ihtiyaç duyduğu alanlardan biri olan mühendislik okumaktır.

1943 yılında üniversite kaydını yaptırmak üzere gittiği İstanbul'da, üniversite öğrencisi olan bir akrabasının teklifiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sunulan bir konferansı dinlemeye gitmişler ve bu konferans onun hayatındaki önemli dönüm noktalarından birine sebep olmuştur. İstanbul'a, mühendislik okumak niyetiyle gelen Fuat Sezgin, konferansı veren Prof. Dr. Hellmut Ritter'i can kulağıyla dinlerken çok etkilenmiş ve kararını bir anda değiştirmiştir. Ritter'in hocalık yaptığı Şarkiyat Bölümü'ne kayıt yaptırmaya karar vermiş ve ertesi gün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı'nın yanına giderek Doğu Dilleri Bölümü'ne kayıt yaptırmak istediğini söylemiştir. Dekan, kayıtların kapandığını belirttiği sırada içeriye Prof. Ritter girmiş ve Dekan ona "Ritter Bey, sizin talebeniz olma başvurusunda bulunan bir insanla konuşuyorum" dediği anda Prof. Ritter Sezgin'e dönüp bakmış ve "galiba bu, benim dünkü seminerimdeydi" diyerek Fuat Sezgin'i gördüğünü hissettirmiştir. Prof. Ritter ile Fuat Sezgin arasında kısa fakat samimice yapılan bu sohbet üzerine Dekan, Rektörlük makamıyla görüşerek bu kaydın yapılmasını sağlamış ve Sezgin, Doğu Dilleri Bölümü'nün öğrencisi olmuştur.

Fuat Sezgin, Ritter'in öğrencisi olmasını sağlayan bu sıcak sohbet ile sonrasını ve öğrenciliği sırasında aralarında geçen konuşmaları kendisiyle yapılan röportajdan olduğu gibi aktaralım:

"Yani o kadar kişi arasında sizi hatırladı." "Hayır o kadar çok kişi yoktu. Onun seminerlerine sadece 3-4 kişi giderdi. Çünkü zor bir adamdı. Seminerlerinden kaçardı talebeler. Çok zaman tek bir talebe olarak katıldığımı hatırlarım." Bana, "gelin biraz konuşalım. Çok zor bir şeye talipsiniz. Arapça öğrenmelisiniz. Ben de zor bir

hocayım. Benim talebelerim hep benden kaçır, biliyor musunuz?” dedi. “Biliyorum, bana bunları anlattılar. Ben bunlara rağmen bu tehlikeye girmek istiyorum” dedim. Güldü “peki” dedi. Böyle onun talebesi oldum. İkinci hafta seminere gittiğimde 3 dakika gecikmişim. Cebinden altın saatini çıkardı ve bana göstererek 3 dakika geciktiniz, bu bir daha tekerrür etmemelidir” dedi. Ben ona sadece tamam demekle kalmadım, hakikaten o günden itibaren bütün hayatımda randevularıma gecikmeme prensibine azami dikkat ettim. Galiba o günden bugüne, belki size tuhaf gelir ama sadece üç randevuya, yani 1943’ten bugüne kadar üç randevuya zamanında ulaşamamanın ıstırabını yaşıyorum; böyle bir hocanın talebesi olma şansına sahip oldum. Nedense bu adam beni büyülemişti ve kendinden önceki bilge kişilerin bilgilerini bana aktardığını hissetmeye başladım. Hiç not tutmazdım. O söylerdi, ben de söylediklerini kafama yazardım. İnanır mısınız anlattıklarının büyük kısmı hâlâ bu kafamda taşınmaktadır.”¹

Ritter’in de belirttiği gibi mutlaka Arapça öğrenmek mecburiyetinde olduğunu bilen Fuat Sezgin, bu dili öğrenmek için çalışmaya başlamış ve çok gayret göstermişse de fazla mesafe alamamış ve hocasını da memnun edememiştir. İşte o sıralarda meydana gelen bir durum, Fuat Sezgin’e Arapça öğrenme kapılarını aralamıştır. Bu önemli ayrıntıyı da yine onun kendi sözlerinden aktarmak en doğrusu olacaktır.

“Arapça öğrenmeye başlamıştım. Ama hiçbir mesafe kaydetmiyordum. Bütün gayretlerime rağmen hocam benden memnun değildi ilk aylarda. 1943 yılıydı. Almanlar Bulgaristan’a girmişlerdi. Bizim hükümet, bütün üniversiteleri, mektepleri tatil etti. Hocam bana dedi ki “şimdi elimizde bir fırsat var; altı aylık bir tatiliniz olacak. Bu zaman içerisinde Arapçayı öğrenin.” Ben de zaten öyle düşünüyordum. Fakat bu söz bana çok tesir etti. Hakikaten altı ay kendimi Arapça öğrenmeye verdim. Evimizde babamdan kalma 30 ciltlik bir Taberî Tefsiri vardı. Onu okumaya başladım. Başlangıçta anlamıyordum. Türkçe tefsirlerle karşılaştırarak, yavaş yavaş tefsirin içine girmeye çalıştım. Günde aşağı yukarı 17 saat çalışıyordum. Erken kalkıyordum, geç yatıyordum; evden hemen hemen hiç çıkmıyordum. Altı ay sonra Taberî Tefsiri’nin 30 cildini bitirmiş oldum. Başlangıçta hemen hemen hiç anlayamadığım bu tefsiri, altı ayın sonunda gazete gibi okuyordum. O hızla, yani 17 saatlik bir tempoyla çalışırsanız bunu

---

¹ Fuat Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, Söyleşi: Sefer Turan, Timaş Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2018, s. 13-14.

---

siz de başaracaksınız, bundan eminim. Sonbahardı, hocama gittim. İlk ders seminerinde bazı alman âlimler, profesörler vardı. Hocam önüme Gazalî'nin İhyâ'sını koydu ve "okuyun bakalım!" dedi. Okudum. Gazalî benim için artık belki bir mesele değildi. Hocam bana baktı, gülümsedi, sevindi, mesuttu. Orada beni biraz methetti. Benim için o an, hayatımın unutulmaz anıydı. Arapçada artık kitapları okuyabilecek hale gelmiştim. Artık başka dillere baş vurmak lazımdı."²

Fuat Sezgin, fakülte'deki eğitimini tamamladıktan sonra yine Hellmut Ritter'in danışmanlığında doktora çalışmasına başlamış ve "Buhârî'nin Kaynakları" başlıklı teziyle 1956 yılında Doktor unvanı almıştır. O, bu çalışmasında en güvenilir hadis kaynağı olarak bilinen "Câmiu's-Sahih" isimli Buhârî'ye ait kitabın tedvin edilişi ve kitap haline getirilişi sırasında dip not tekniğinin kullanıldığı tezini savunmuş ve bunu tespit ederek kanıtlamıştır. Ancak bu dipnotlar sayfaların altında değil, satırların aralarında verilmiştir. Bu yöntem, bugün de kullanılmaktadır ve Sezgin'e göre dip not tekniğini ilk kullanan da Buhârî'dir.

Arapçayı çok iyi derecede öğrendikten sonra hocasının sık sık bahsini ettiği Brockelman'ın Arap Edebiyatı Tarihi adlı eseri, dikkatini çekmiştir. Ancak Fuat Sezgin, hocası Ritter'in, İslam Bilimleri alanında çok önemli olan bu eserde mühim noksanlıklar olduğunu söyleyip, derslerinde sık sık, birinin İstanbul'daki yazmalara dayanarak bu boşlukları gidermesi lazım geldiğini ve bunu söylerken de kendisine baktığını ifade etmektedir. Onun sürekli bunu söylemesi, zamanla bir zeyl (ek) yazarak bu eserdeki boşlukları giderebileceğine dair kendisini cesaretlendirmiştir. Doktorasını yaptıktan sonra bu kitap üzerinde çalışmaya başlayan Sezgin, çalışmaları ilerledikçe Brockelman'ın eserindeki noksanların giderilemeyecek kadar fazla olduğunu görmüş ve bu kitabın yeniden yazılması gerektiğine karar vermiştir. Hocası Ritter, Almanya'dan dönünce bu fikrini ona açarak Brockelman'ın kitabına bir zeyl yazmak değil de dünyadaki bütün yazmalara bakarak yeni bir kitap yazmak istediğini söylemiş, hocası da Fuat Sezgin'e bu işi tek başına asla yapamayacağını, hatta bunu hiç kimsenin başaramayacağını söylemiştir.

Fuat Sezgin, bu çalışmayı Türkiye'de başlatma fırsatını bulamamıştır. Çünkü 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu yönetime el koymuş ve kısa bir zaman sonra da 147 akademisyenin görevine son verilerek üniversitelerle ilişkileri kesilmiştir. Fuat Sezgin de bunlar arasında bulunmaktadır ve ayrılığın ardından Almanya'daki Frankfurt Üniversitesi'nden aldığı teklifi

² Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 15-16, 70.

değerlendirerek bu ülkeye gidip araştırmalarına devam etmiştir. Sezgin, askeri darbeye üniversiteden ayrılışını çok fazla önemsememiş, hatta ordunun yaptığı bu işi çocukça bir hareket olarak görmüş ve çocukların yaptığı hataların affedilebileceğini belirterek o da bu eylemi affettiğini söylemiştir.

“Çok çocukça bir şeydi o. İnsan çocukların yaptığı hataları affeder. Ben de onun için çocukça diyorum. Ben o hatayı affettim. Bu bana fazla tesir etmedi. Almanya’ya giderek müthiş bir çalışmanın içerisine düştüm. Onun için hiç kızgınlık duymadım, zaten bugün bile duymuyorum. Bir de çocuğun yaptığına karşı insan nasıl bir reaksiyon gösterirse ben de öyle bir reaksiyon gösterdim. Ama şunu söyleyeyim. 1970 seneleriydi. Galiba yine bir askeri darbe gibi bir şey olmuştu. Kardeşim vardı, Refet Sezgin. O bir süreliğine bakanlık yaptı. Üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesi amacına matuf, Almanya’da bir vakıf kurmak istiyordum. Bu vakıf aracılığıyla, senede on Türk talebesini finanse ederek, onlara bilimler tarihini öğretecektik. Vakfa yardım sağlamak için Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş’e gittik. İlk hükümet darbesini yapanlardan biri de bu idi. Kendisini bir ara tanımıştım. Ona şunu söyledim: “Siz askeri darbe yaptığınız andan itibaren daima sizin yanlısı yaptığınıza inandım ve size muhaliftim. Siz her şeyi yanlısı yaptınız, ama bir şeyi doğru yaptınız. Bu da beni memleketten çıkarmış olmanızdır” dedim, kıpkırmızı oldu.”³

Almanya’da 1965 yılında hazırladığı teziyle Doçent olan Sezgin, meslektaşı Ursula Sezgin’le evlenmiş ve bu evlilikten bir kız çocukları olmuştur.

Türkiye’deyken Brockelman’ın kitabından ilham alarak çalışmayı düşündüğü geniş çaplı kitap projesi, bu kere Frankfurt Üniversitesi’nde gündeme gelmiştir. Fuat Sezgin de İslam Bilimleri Tarihi olarak düşünülen bu projede yer almasına rağmen, karışıklıklara yol açabileceğini, tekrarlara düşülebileceğini, koordinasyon sağlamada güçlük çekilebileceğini ileri sürerek böyle bir projenin kalabalık bir ekip tarafından hazırlanamayacağını, bu çalışmayı tek başına yapabileceğini teklif etmiştir. Teklifi kabul görmeyince çalışmalar başlatılmış ve iki yıl sonra bu işin başarılamayacağı anlaşıldığı için proje sonlandırılmış ve ekip dağılmıştır. Haklı olduğu için bu çalışmayı tek başına üstlenmesine izin verilen Fuat Sezgin, o günden itibaren bütün mesaisini İslam Bilim Tarihi çalışmasına adanmış ve

---

³ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 19.

---

bu zor işin üstesinden gelmiştir. Dünyanın neresinde bir yazma eser olduğunu duysa oraya giderek bu eseri ya kendi adına ya da üniversite adına satın almış ve bilim dünyasına kazandırmıştır. Bütün ömrünü bu eserin hazırlanmasına vakfeden Sezgin, yirmi cilt olmasını planladığı eserinin ilk cildini 1967 yılında yayınlamıştır.⁴

İlk cildinin yayınlanmasının heyecanı, biraz gecikmeli de olsa bunu halen İstanbul'da yaşamaya devam eden hocası Hellmut Ritter'e gönderen Fuat Sezgin, aradan iki buçuk ay geçmesine rağmen hocasından bir haber alamamıştır. Bunun üzerine hocasına mektup yazarak kitabı alıp almadığını sormuş ve bunun üzerine hocası kendisine bir kartvizit göndermiştir. Kartta titrek bir el yazısıyla şunlar yazılıdır: "Neden acele ediyorsunuz, bu kitabı okumak kolay değil. Hiç kimse böyle bir kitap yazamadı, bunu sizden başka hiç kimse de yazamaz!"⁵

Almanya'ya 1961 yılında giden Sezgin, iki yıl sonra Frankfurt Üniversitesi'nden Goethe Üniversitesi Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne geçmiş, burada kimya biliminde ikinci bir Doçentlik tezi hazırlamış, daha sonra Profesör unvanı almış ve 1978 yılında kendisine Kral Faysal Ödülü verilmiştir. Ödül töreninde tanıştığı çeşitli devlet adamlarının desteğiyle önce bir vakıf kurmuş, bu vakfın gelirleriyle de 1982 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde Arap-İslam Bilimler Enstitüsü'nü kurmuştur.

Fuat Sezgin, sadece sözünü ettiğimiz dev eserini yazmayla meşgul olmamış, kurduğu enstitüde çok önemli bir proje başlatmıştır. Amacı, tarih boyunca bilimle uğraşan Müslümanların icat etmiş oldukları alet ve makinaları, yazma kitaplardaki şekil ve tariflerinden yola çıkarak modellerini yeniden yapıp ortaya çıkarmak ve bunları bir müzede sergileyerek bütün dünyanın tanınmasını sağlamaktır. Sezgin, böyle bir çalışmanın ilk olarak 1900 yılında bir Alman fizikçisi Eilhard Wiedemann tarafından başlatıldığını, ancak 1928 yılına kadar sadece beş İslam bilim eseri yapabildiğini belirterek bu işin zorluğunu da bildiğini belirtmektedir. Bu beş eser Münih Müzesi'nde bulunmaktadır. Böyle zor bir çalışmaya girişen Fuat Sezgin, önüne hedef olarak 30 eser ve bunları bir odada sergileyebilmeyi koymuştur. Ancak yıllar içinde bu sayı otuzu çok aşmış yazma eserlerde tespit ettiği 500 bilimsel eserin tanımları ve çizimlerinden hareketle modellerini yaparak Frankfurt'ta kurduğu müzede sergilemiştir. Bu müze dikkatleri üzerine çekince benzer müzelerin başka ülkelerde de yapılıp açılmasını istemişlerse de Sezgin bu tekliflere olumlu cevap

⁴ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 72-73.

⁵ Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, s. 17-18.

vermemiştir. Nihayet Türkiye'den de önce TÜBA, sonra Kültür Bakanlığı ve TÜBİTAK tarafından teklif gidince buna duyarsız kalmamış ve Türkiye'de böyle bir müzenin nerede açılabileceğini araştırmak üzere İstanbul'a gelmiş ve Gülhane Parkı'nda bulunan Has Ahırların bu iş için uygun olduğu kanaatine ulaşılmış ve bir zaman sonra 2008 yılında buraların restorasyonu yapılarak kendisine tahsis edilmiştir. Yer probleminin çözülmesinden sonra Fuat Sezgin yeniden çalışmaya başlamış ve Gülhane'deki müzeye toplam 800 eser hazırlayarak Frankfurt'taki müzeden daha fazla model eser üretmeyi başarmıştır.

Çalışmaktan yorulmayan Fuat Sezgin, Müslümanların geçmiş asırlarda ortaya koydukları eserler üzerinde yaptığı çalışmaları da her bilim dalı için ayrı ayrı ciltlerde yazarak toplam 20 cilt olmasını planladığı eserinin 17 cildini ölümünden önce çıkarabilmeyi başarmıştır. Ayrıca 5 ciltten oluşan İslam Bilimleri Kataloğu yazmıştır.

Ölümünden bir süre önce Almanya'dan kesin dönüş yaparak Türkiye'ye yerleşen Fuat Sezgin, Almanya'da kurduğu enstitü için kendi parasıyla aldığı 45 bin civarındaki kitap ve mikrofilmleri Türkiye'ye getirmek istemiştir. İlk gelişinde bir miktar kitabı getirebilmişse de ikinci seferinde kendi parasıyla aldığı kitaplarına bile Alman hükümeti el koyarak Türkiye'ye nakline engel olmuştur. Ömrünün son yıllarını vatanında geçiren Fuat Sezgin, 30 Haziran 2018 tarihinde tedavi gördüğü İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Gülhane Parkı'nda açılan müzenin hemen karşısında bulunmaktadır. Kendisini rahmetle anıyoruz.

B. Türk-İslam Bilimi ve Avrupa'nın Durumu

Bilindiği gibi İslamiyet'te Kur'an, bilgi, bilim ve felsefeye fevkalade değer ve önem vermektedir. Kur'an'da bulunan "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahibi olanlar anlar." (Zümer, 9), "Devenin nasıl yaratıldığına, göklerin nasıl yükseltildiğine, yerin nasıl yayıldığına, dağların nasıl dikeltildiğine bakmazlar mı?" (Ğâşiye, 17-20) mealinde pek çok ayet, Müslümanları bilgiye ve bilime; "Düşünmez misiniz?", "Akletmez misiniz?" gibi ayetler de felsefi tarzda düşünmeye yönlendirmektedir. Peygamberimiz de ilmin nerede bulunursa alınması, ilim tahsilinin kadın erkek her Müslüman için farz olduğu ve daha nice tavsiyeleriyle Müslümanları bilime ve araştırmaya teşvik etmiştir. Bundan dolayı Müslümanlar, bu tavsiyelerle Peygamberimizin ahirete irtihalinin ardından eğitim ve öğretime yönelerek kendilerinde bulunmayan bilgileri öğrenmenin peşine düşmüşlerdir. Askeri ve siyasi alanda ilerleyen Müslümanlar, sınırlarına kattıkları veya sınırlarına yakın olan yerlerdeki paganist mekteplerde ders veren hocaların inançlarına

veya inançsızlıklarına bakmaksızın eğitim almaya başlamışlar ve kısa sürede İslam coğrafyasında önemli bilimsel ve kültürel gelişmelerin yaşanmasını sağlamışlardır. Nihayet 9. asırdan itibaren bilimin ve eleştirel düşünceye dayalı felsefenin egemen olduğu büyük bir medeniyet kurulmuştur. Buna İslam medeniyeti denilmektedir ve bu yolla İslam dünyasının bütün dünya milletlerine etkileri dokunmuştur. İslam medeniyetinin kurulmasında İslam dinine inanan bütün milletlerin katkısı bulunmaktadır. Ancak Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak gönderilmiş bir vahiy olmasından dolayı bu büyük medeniyete dil olarak Arapça egemen olmuştur ve sadece Kur'an'a dayalı dinî bilimler değil, aynı zamanda fen bilimleri ile ilgili eserler de Arapça ile yazılmıştır.

Bu keyfiyet, Arap diliyle eser veren herkesin ırk olarak da Arap olduğunu göstermez. Arapça, İslam medeniyetinin ortak dilidir ve Müslüman olan herkes çok uzun yüzyıllar boyunca eserlerini bu dille yazmışlardır. Böyle bir durumdan dolayı İslam medeniyeti ve bilimleri hakkında araştırma yapanlar, eserlerini Arapçayla yazan her Müslüman bilim adamını Arap kabul etmişler ve mesela İslam Felsefesi yerine Arap Felsefesi, İslam Bilim Tarihi yerine Arap Bilim Tarihi gibi ifadeler kullanmışlardır. İsimlendirmeyi Avrupalılar başlatmış, diğer milletlerin araştırmacıları da bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bu tutumun, Batılılar ve Araplarca benimsenmesinin iyi niyetle açıklanması pek mümkün görünmemektedir. Çünkü İslam dünyasının ortak eserleri sayılması gereken eserleri sadece Araplara aitmiş gibi göstermekteki maksatlarının, Müslümanlar arasına fesat sokmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Arapların bu kavramı tercih edişlerinin sebebi ise asabiye ile açıklanabilir.

Ancak kötü niyetli olmayı, Araplar dışındaki milletler için düşünmek, doğru değildir. Mesela aynı durum, Almanya'da bilimsel faaliyetlerini devam ettiren ve eser üreten Fuat Sezgin için de söz konusu olmuştur. Üzerinde çok uzun yıllar çalışarak yazmış olduğu ve 17 cildini yazdıktan sonra vefat ettiği için tamamlayamadığı en önemli eserinin orijinal adı 'Geschichte der Arabischen Schrifttums'dur (GAS). Yani 'Arap Bilimleri Tarihi'. Onun bu adı vermesinin birtakım sebepleri olabilir. Eserlerini Türkçe ve Arapça yerine Almanca olarak yazmasının sebebi, Almanya'da yaşıyor olması ve oranın kurumlarında çalışıyor olmasındandır denilebilir. Bir diğer neden de 20. Asrın başlarında Brockelmann tarafından yazılan 'Geschichte der Arabischen Litteratur' (GAL) yani 'Arap Edebiyat Tarihi' isimli eserin adının etkisinde kalmış olduğu söylenebilir. Çünkü başlangıçta hocası Ritter, onu bu eserdeki noksanlıkları tamamlaması yolunda yönlendirmişti. Bu adı vermesinin bir başka sebebi de üzerinde çalıştığı tüm eserlerin Arapça olarak yazılmış

olmasından dolayı olabilir. Fuat Sezgin, iyi niyetle bu adı vermiş olmalıdır ki eserin Türkçeye çevrilmesinde Arap yerine İslam kelimesi konulmuştur. Nitekim bir katalog çalışması olarak hazırladığı 5 ciltlik eserin adı Türkçeye 'İslam'da Bilim ve Teknik' olarak tercüme edilmiştir.

Hem Doğu'daki hem de Endülüs'teki ortak İslam medeniyet havzalarında, Müslüman Türkler, Farisîler, Kuzey Afrikalılar, Araplar arasından burada sadece adlarını anmamız bile sayfalarca sürecek olan çok sayıda bilim adamı yetişmiştir. Bu bilim adamları, ilk dönemlerde eski Yunan medeniyetinden öğrendikleri bilgileri, sonraki dönemlerde çok üst düzeyde geliştirip matematik, astronomi, kimya, fizik, biyoloji, tıp alanlarında yeni icat ve keşifler yapmışlar; felsefe, edebiyat, tasavvuf alanlarda önemli eserler yazmışlardır.

Fuat Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik isimli eserinde Müslümanların bilimsel alandaki gelişmelerini asırlara göre tasnif etmiş ve her asırda hangi bilimlerde kimlerin ne şekilde katkılar sunduklarını tek tek anlatmıştır.

Buna göre hicri 1./miladi 7. yüzyıl, Müslümanların öğrenme dönemidir. Müslümanlar, fetihler yoluyla coğrafi bakımdan genişlerken buralarda bulunan tabii bilimler ile felsefe okullarından ve bilim adamlarından dersler almaya başlamışlardır. Aslında bu yeni bölgelerdeki okullar, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul edip de politeist inanca sahip filozof ve bilim adamlarına yaşama hakkı tanımamalarından dolayı buralara gelmişlerdir ve birçok Yunanca eser buralarda Süryaniceye ve Arapçaya çevrilmeye başlanmıştır. Buralarda ders alan Müslümanlar, bilim ve felsefeye kapıların aralanmasındaki ilk temsilcilerdir.

2./8. asırda Müslümanların alıp benimseme yetenekleri önemli ölçüde gelişmiştir. Bu dönemde sadece Yunan eserleri değil, Hint ve İran'da yazılmış eserlerin de etkileri görülmeye başlamıştır. Bu asırda en önemli çalışmalardan birini Câbir b. Hayyân kimya alanında yapmıştır. 12. asırda kitapları Avrupa'da tanınmaya başlayan Hayyân'ın yaptığı bilimsel açıklamalar, Batılılar tarafından ancak 18. yüzyılda yeniden keşfedilebilmiştir.

3./9. yüzyılda Halife Me'mun'un Bizans ve diğer fethedilen yerlerden getirttiği Yunanca eserlerin tercümesi için Bağdat'ta kurduğu 'Beytül-Hikme'nin devreye girişiyle İslam dünyasındaki bilimsel faaliyetler bambaşka bir veçhe kazanmaya başlamıştır. Burada çalışan mütercimler, o güne kadar yapılan tercümeleri gözden geçirdikleri gibi, Yunancadan doğrudan doğruya Arapçaya tercümelere de başlamışlardır. Halife Me'mun, İslam dünyasındaki ilk coğrafya ve kartografi çalışmalarını da başlatmıştır.

Bir grup bilim adamını görevlendirerek bir dünya haritası ve bölgesel haritalar içeren bir coğrafya eseri yazılmasına vesile olmuştur. Fuat Sezgin, bu haritanın günümüzden yaklaşık yirmi-otuz yıl kadar önce ortaya çıkarıldığını, bunun da haritalar konusunda Müslümanların ne derece ileri çalışmalar yaptığını göstermesi bakımından oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Halife Me'mun, astronomiye oldukça ilgi duyan bir şahsiyettir; bu nedenle Bağdat yakınlarındaki Şemmasiyye semtinde ve Şam'da birer gözlemevi inşa ettirmiştir; gerçek anlamda ilk rasathaneler, Me'mun tarafından kurulmuştur. Buralarda çalışan bilim adamları, önemli gözlemler yapmışlardır. Bu asrın sonlarına doğru Ebu'l-Abbas el-İranşehrî, Güneş tutulmaları üzerine çalışmalar başlatmıştır. Yine bu yüzyılda Kindî, bir yandan meteoroloji ve fizikle ilgili çalışmalar yaparken, bir yandan da ilk felsefi çalışmaları yapmıştır. Sâbit b. Kurra, gece-gündüz eşitliğinin gezegenler yörüngesinde ilerleyen noktasının kesin olarak ölçülebilmesi için iyileştirilmiş bir değerin belirlenmesine katkıda bulundu; bu da astronomi çalışmalarının hızlanmasını sağlamıştır. Bu yüzyılda astronomi alanında inceleme ve araştırmalar için aletlerin yapımına da başlanmıştır. El-Harezmi, yedi bilinmeyene kadar matematiksel denklemler kurmayı başarmış ve eserinin Latinceye tercüme edilmesiyle Harezmi adı, Algorizmi olarak çevrilmiş ve sonraki zamanlarda Harezmi, logaritmanın kurucusu olarak değerlendirilmiştir.

4./10. asır, Müslümanların en verimli yüzyılıdır. Bu asırda Ebû Bekir Zekeriyya Râzî, hem tabii bilimlerde hem de tıpta çok önemli işler başardı. Galen tıbbını birçok noktada eleştiren Râzî'nin Kitabü'l-Hâvî isimli eseri Latince ve İbraniceye çevrilerek yüzyıllarca Batı'da başvuru alan en önemli eser oldu. Astronomi üzerine önemli çalışmalar yapıldı ve Abdurrahman es-Sûfî'nin, Ebû Cafer el-Hâzin, el-Bûzecânî gibi matematik ve astronomi dehalarının yanında Ebû Nasr el-Fârâbî gibi önemli filozoflar bu asırda ortaya çıktılar.

5./11. yüzyılda İbni Heysem ve Bîrûnî gibi iki önemli astronomi bilgini bu çağa damgalarını vurmuşlardır. İbni Heysem aynı zamanda bir matematikçi, Bîrûnî ise hem matematikçi hem de coğrafyacısıdır; matematiksel coğrafyayı bağımsız bir disiplin haline getirmiştir. Bu çağın bir başka önemli ismi de Ebû Ali İbni Sînâ'dır. Tıp alanında yazdığı el-Kânun fi't-Tıbb ve tabii bilimlerle felsefi bilimleri bir araya topladığı Şifâ isimli eserleri oldukça önemlidir. Bu asırda yaşayan Abdurrahman el-Cürçânî ise dil bilimleri alanında oldukça önemli bir şahsiyettir.

6./12. asırda Endülüslü bilginlerden Yahya ez-Zerkâlî, Güneş ile

Dünya'nın en uzak mesafe noktasının ekliptikte yıllık değişen yerini, kendisinden önceki tüm bilginlere göre daha doğru hesaplayabilmiş bir bilgindir. Bu yüzyılda Endüslü bilginlerden Cabir b. Eflah, İbni Bâcce, İbni Tufeyl, İbni Rüşd gibi hem felsefi hem de astronomi alanlarında ön plandadırlar. Doğu'da ise Şerafeddin et-Tûsî, Ebu'l-İzz el-Cezerî, Abdurrahman el-Hâzinî, el-İdrisî, el-Cevlâkî gibi isimler, mekanik alanında kendilerini göstermişlerdir.

7-10./13-16. yüzyılların İslam bilginleri, yaratıcılık yönleri ilerde olan şahsiyetlerdir. Kendilerinden önce ortaya konulmuş olan disiplinleri olabildiğince sistemleştirmişler hatta yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Bu asırlarda ilkin Merâğa'da, sonraları Semerkand, İstanbul ve İslam coğrafyasının muhtelif yerlerinde önemli rasathaneler kurulmuştur. Nasîreddin Tûsî, Gıyaseddin Cemşid el-Kâşî, Uluğ Bey, Ali Kuşçî, Kadızade-i Rumî, Pîrî Reis, Takiyeddin gibi önemli bilginler bilime ve insanlığa hizmet etmişlerdir. Bu dönemde birçok astronomi aleti yapılmış, her alanda olduğu gibi optik, tıp ve coğrafyada da önemli gelişmeler olmuş, önemli haritalar çizilmiştir.⁶

Şimdi isimlerini belirttiğimiz bu bilim adamlarının bilim dünyasına kazandırdıklarıyla ilgili olarak Fuat Sezgin'in anlattığı birkaç örnek verelim.

“Binlerce misalden bazıları şöyledir: Müslümanlar h. 2. yüzyılda Kimya ilmini bir tecrübi ilim olarak kurdular. Bunu kuran adam büyük bir şahsiyet, büyük bir bilim adamıydı: Câbir İbni Hayyân. Câbir İbni Hayyân'ın kitapları 12. yüzyılda Avrupa'ya intikal etti, ona Geber diyorlardı. Bu adamcağız Kimya ilminde öyle bir ilerleme kat ediyor ki ancak bundan sonra 18. ve 19. yüzyılda ona ilave edilebilecek yeni bazı kıpırdanmalar görüyoruz. Bunun yüzlerce misali vardır. Çoğu benim o kataloğun birinci cildindedir. O birinci cildin ana fikri şudur: Bilimler tarihine giriş. Kronolojik olarak birçok misal verdim; tabii kitap şimdi Türkiye'de tercüme edilmiş bulunuyor, sonra Türk okuyucuları bunları okuyacaklardır. Yüzlerce misali orada verdim. Bu misal kâfi gelmediyse size başka bir misal daha vereyim.

Müslümanlar 15. yüzyılda Afrika'nın doğusuyla Sumatra arasındaki

⁶ Fuat Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, c. I, s. 2-82. (Beş ciltlik bu eserin ilk cildi Giriş olarak yazılmış, diğer ciltler ise şu şekilde tasnif edilmiştir: II. Cilt tamamen astronomiye ayrılmıştır. III. ciltte, coğrafya, denizcilik, saatler, geometri ve optik bilimleri yer almaktadır. IV. Ciltte tıp, kimya ve mineraller anlatılmaktadır. V. Ciltte ise mimari, savaş tekniği ve antik objelerden bahsedilmiştir.)

mesafeyi bugünkü gerçeğe aşağı yukarı tamamıyla uyacak şekilde hesaplayabiliyorlardı, düşünün. Evet, 6.600 kilometrelik mesafeyi hesaplayabiliyorlardı; bunun altında müthiş metotlar vardı. Onu da kitaplarımda bulacaksınız, o ne müthiş bir şeydir. Bu, Avrupa'da ancak 20. yüzyılın birinci yarısında mümkün olmuştur.

Bir misal daha vereyim. Müslümanlar miladın onuncu yüzyılında astronomide o kadar ilerlediler ki şu suali sormaya başladılar: 'Dünyanın bir eğimi vardır, 23.5 derece. Bu eğimde bir azalma veya artma var mıdır?' Hatta bunu araştırmak için eski Tahran'da Rey şehrinde bir rasathane kurdular. Rasathânenin de modelini müzede bulacaksınız. 30 sene kadar gözle gözetlemeden sonra şu neticeye vardılar: Dünyanın eğimi muntazaman azalıyor yani 2000 yılda aşağı yukarı 1 derece azalıyor. Bu eğimi, gök mekaniği 19. yüzyılda ispat etti.

Bir misal daha vereyim... Yanlış anlamamak lazım 365 gün zarfında Dünya ile Güneş arasında en uzak ve en kısa mesafe vardır. Bu en uzak noktayı Yunanlar biliyorlardı. Müslümanlar 9. yüzyılda bu en uzak noktanın bir yılda yerinin değiştiğini fark ettiler ve bunu hesaplamaya başladılar. Bunu 11. yüzyılın ilk yarısında meşhur Bîrûnî diferansiyel matematikte hesaplamaya çalışıyor. Tam dört mevsimde hesaplıyordu. Bunların artımıyla diferansiyel matematikle bunu hesaplamaya çalışıyordu. Onun verdiği sonucu bilmiyorum ama ondan 20-30 sene kadar sonra Zerkalî adındaki bir Müslüman âlim bu değişimin bir yılda 12.5 saniye kadar bir değişme olduğunu hesap etti ki bu modern astronomide 11.5'tir. Yani demek ki bir saniye kadar hata etmiştir, anlatabiliyor muyum?"⁷

Müslümanların bilimde ulaştıkları seviyeyi göstermek bakımından Fuat Sezgin'in verdiği birkaç örneği daha yine onun kendisiyle röportaj yapan kişiye söylediklerinden olduğu gibi aktarmakta yarar var:

"Bîrûnî kolay kolay bilinmeyecek büyüklükte bir insandır. Sadece Bîrûnî değil, o kadar çok Bîrûnî var ki o altın çağda! Bakın size şunu anlatacağım: Bîrûnî 27 yaşındayken 18 yaşındaki İbni Sînâ ile yazılı bir münakaşaya giriyor, konu nedir biliyor musunuz? 'Işığın sürati ölçsüz müdür, yani la mütenahi midir, yoksa zamanda ölçülebilir mi?' Ne müthiş bir şey değil mi! Böyle bir şey bugünün Türkiye'sinde bile olmaz. Bîrûnî'nin İbni Sînâ hakkında çok güzel bir ifadesi var 'Fazıl genç Ebû Ali.' Yani faziletli diyor ona.

⁷ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 25-26.

Şunu söyleyeyim size. Biz bir mecmua çıkartıyoruz, 'İslam Bilimleri Tarihi Mecmuası'. 17. cildi çıktı ve seviyesi çok yüksek bir mecmua. Orada çeşitli âlimler makaleler yazıyorlar. Hollandalı matematik bilimi tarihi ile uğraşan Hogendijk adlı bir âlimin makalesi vardı. İslam bilimleri tarihi ile bu kadar uğraşan birisi olarak ben onu okuduğum zaman dehşete düştüm. Çünkü adam 10. yüzyılda küresel trigonometri problemleri münakaşasına dair birtakım dokümanlar veriyor ve onları izah ediyor. Dehşete düştüm ve sonra doçentime gittim 'gördünüz mü şu seviyeyi?' dedim. Hakikaten 21. asırda bizim Türkiye'de bu yüksek düzeyde tartışmalara, münakaşalara rastlayamazsınız. Böylesine muhteşem çağları arkasında bırakmış bir medeniyetin mensuplarıyız. Bunu hiç bilmiyoruz.

Şimdi başka misaller vereyim size. Bana İslam dünyasının en büyük âlimi kimdir? diye sorarsanız beni çok zor bir durumda bırakmış olursunuz, ama en büyük âlimlerden bazılarını anlatın dediğiniz zaman biraz daha rahatlık gelir bana. Bu büyük âlimlerden biri de 8. yüzyılda yaşamış olan Câbir b. Hayyân'dır. Esasında kimya bilimi ile başladı, ondan sonra da genişleterek tabiat olaylarıyla ilgilendi. Bu adam diyor ki bize 'Allah insana kâinatın bütün sır perdelerini yırtacak kabiliyeti vermiştir!' Yani beşer bu kâinatta her sırrın çözümüne ulaşabilir. Aristoteles ise tam tersini söylüyor: 'Biz bunu yapamayız' diyor. Câbir b. Hayyân öyle bir adam ki 'kâinat, matematiksel ölçüler esasına göre yaratılmıştır' diyor. Yani hisleri bile ölçebiliriz. 'Ölçemediğimiz herhangi bir şey bilimin konusu olamaz!' diyor adamcağız. Mesela anlatıyor Galen: Hastalıkları ölçmede birinci derecede hastalık, ikinci derecede hastalık diye sınıflandırıyor. Böyle şey olmaz. Oysaki Câbir, 'biz bunu matematikte ifade etmeliyiz' diyor; bir kat, yüz kat, bin kat gibi... Böyle bir adam... Mesela tuhafınıza gidecek ama İbni Hayyân'ın 'tevlid' diye bir prensibi var. Diyor ki 'Allah beşere yeni şeyler üretme kabiliyetini vermiş.' Bunu derken de Müslüman olduğunu inkâr etmiyor. 'Allah bize bu kabiliyeti' vermiş diyor. 'Halkullah, halkun lena' yani 'Allah'ın yaratması ve bizim yaratmamız' diyor. Fakat bunu söylerken bu duruma dinden uzaklaşmak anlamında bakmıyor. Bunu 8. asırda söyleyebiliyor. 'Biz taş teşekkül ettirebilir miyiz?' sorusuna 'evet' diyor. 'Nebat teşekkül ettirebilir misiniz?' 'Evet' diyor. 'Hayvan teşekkül ettirebilir miyiz?' 'evet' diyor adam. Kendine o kadar inancı var, Allah'ın insana o kadar büyük bir kudret verdiğine inancı var adamın. 700 harflik bir alfabe yapıyor; niye biliyor musunuz? Bütün hayvanların seslerini ifade edebilmek

için. Böyle müthiş bir insan... Bu adam, bütün kimya ilminin kaderini İslam dünyasında 18. yüzyıla kadar tayin ediyor. İşte en büyük âlimlerden birisidir Câbir b. Hayyân. Fakat mühim olan şu: Bana Müslümanlar, Yunanlılar ve Avrupalılar arasında bir mukayese yapar mısınız? diye sorarsanız size şunu söylerim: Ben bilimlerin tekâmül kanununu, bir nehre benzetiyorum. Çok uzun zamandır kafamda böyle bir tasavvur var. Nehir küçük kaynaklardan çıkıyor yavaş yavaş çoğalıyor. Bir eğimden aşağı süratle akıyor. Ovaya doğru hızla akıyor ve ovada hem genişliyor hem de sürati azalıyor. Sonra bir daha toplanıyor ve yeniden hız kazanıyor ve bu şekilde sürüp gidiyor. Bilimler, farklı insanların elinden geçerek, farklı kültür dünyalarından geçerek yavaş yavaş gelişiyor ve bugünkü haline geliyor. Ben böyle tahayyül ediyorum.”⁸

Fuat Sezgin, bilimde bir mütekabiliyet esasının olduğunu vurgulamaktadır. Milletler, birbirlerinden etkilenirler ve bir yerden alıp onu ilerletirler. Sonuçta çalışan, çalışmaya devam edenler bilimin bayraktarlığını yaparlar ve etkili olurlar. Çalışmaktan yorulanlar ise bayraktarlığı bırakıp gerilerler. Bir zamanlar Mısırlılar, Babilliler, bir vakitler Yunanlılar bilime öncülük ederken, 9. Asır ile 17. Asır arasında İslam dünyası her konuda ilerdedir ve insanlığa rehberlik etmiştir. Nitekim Müslüman bilim adamları, bilgiyi ve bilimi aldıkları kişileri tazimle, hürmetle yâd etmişler, sözgelimi Sokrates’e ‘üstad’, Eflatun’a ‘Eflatun-i İlahi’, Aristo’ya ‘Muallim-i Evvel’, Galen için ‘Fazilet sahibi’ demişlerdir. Müslüman bilim adamları, kendilerinden önceki bilim adamlarından etkilendiklerini de inkâr etmemiş ve aldıkları bilgileri nereden aldıklarını da belirtmişlerdir. Fuat Sezgin’e göre bu dipnot verme geleneği, Batılılarda yoktur. Sanki her işi kendileri yapmış, her bilgiyi kendileri üretmiş gibi davranmışlardır. Müslümanlardan tercüme ettikleri kitapların üzerine kendi isimlerini koymaktan çekinmemişlerdir. Mesela İbni Sînâ’nın taşlar hakkında yazdığı bir kitap, Batı dillerine çevrilerek üzerine Aristo’ya ait olduğu yazılmış ve bu yanlış bilgi, 20. asra kadar devam etmiştir. Bu yanlışlığı da yine bir Batılı bilim adamı fark ederek düzelmesine vesile olmuştur. Avrupalı âlimlerle Müslüman âlimler arasında her şeyden önce çalışma tarzı farkı vardır. Avrupalılar çok atılgandır, ama Müslüman âlimler daha derin ve tedbirli çalışan insanlardır. Hatta Fuat Sezgin’e göre Avrupalılardan önemli bir kısmında biraz şarlatanlık da var.

“Mesela Kepler’le İbnü’l-Heysen’i mukayese etmek istesem... İbnü’l-Heysen çok derin çalışan bir insan. Kendisinde tekâmül

⁸ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 79-81.

duygusu ve tekâmül kanunu fikri çok derin olan bir insan. Çok uzun yürüttüğü çalışmalarından sonra yeni bir fikri ortaya atma çabasında bir insan. Kepler ise daha aceleci, daha çok gösterişçi! Yani böylesi farklar gözüme çarpıyor. Ama Kepler'e de hürmetim var, İbnü'l-Heyssem'e de. Latin dünyası, Avrupa dünyası farklı tipler ortaya çıkartıyor. Müslüman dünyası ise daha başka tipler... Mesela İbni Sînâ'yla Bîrûnî'yi mukayese edersek İbni Sînâ çok akıllı bir adam, çok daha süratli hükümler veren adam. Bîrûnî daha çok olaylara derinlemesine bakan bir insan. İkisi de dâhi, ama ayrı ayrı tipler.”⁹

Fuat Sezgin, Müslüman bilim adamlarının birçok konuda olduğu gibi haritacılık ve coğrafya konusunda da Batılılara öncülük ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri Bîrûnî'nin yaptığı çalışmalardır, diğeri de sonraki dönemlere aittir.

“Bîrûnî, büyük coğrafyacı, büyük tarihçi, medeniyet tarihçisi. Bîrûnî küresel trigonometriyi hocalarının buluşlarına dayanarak bir bilim dalı olarak kuran adam. Boylam derecesini ölçmek çok zor bir şeydir. Yunanlılar sadece ay tutulmasına göre bu ölçümü yapıyorlardı ve ölçümleri 10 dereceye kadar hatalı sonuçlar veriyordu. Sonra 10. ve 11. yüzyıldan itibaren Müslümanlar buna yeni metotlar getirdiler. Bu metotlardan bir tanesini getiren de Bîrûnî'dir. Ne yaptı Bîrûnî? İşe Gazne'den başladı. Evvela 2,5 metre çapında yarım bir yer küresi yaptı. Bulduğu neticeleri üzerine kaydediyordu. Önce Gazne'nin enlem boylam derecelerini ölçüyor, o küreyi ve bütün malzemelerini develere yükleyerek öbür şehre gidiyordu. Giderken yolu arşın arşın ölçüyordu. Gittiği şehrin de enlem derecelerini ölçüyor ve orada bir küresel üçgen oluşturuyordu. Böylece neredeyse 5000 kilometrelik yolu katırla ve belki de deve ile giderek ölçüm ve gözlem yaptı. İki yıl sonra 60 yerin boylam derecelerini bize bıraktı. Bilimler tarihinde böyle meşakkatli bir çalışma tanımıyorum. Gerçekten muhteşem bir şey... İnşallah bu yolun şemasını açılacak müzede göreceksiniz.”¹⁰

Diğer örnekte Sezgin, Amerika kıtasının keşfinin de aslında Müslümanlar tarafından yapıldığını iddia etmektedir. Bu iddiayı da yine Fuat Sezgin'in ifadeleriyle aktarmaya çalışalım:

“Amerika kıtası Müslümanlar tarafından keşfedilmiştir. Müslümanların bir haritasını da buldum. Çok mühim bir harita... Bu

⁹ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 81-83.

¹⁰ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. S. 83.

hususta internette Almanca ve İngilizce olarak görüşlerimi ihtiva eden 30'ar sayfalık bir yazı var. Onu kitabın 13. cildine de soktum. Bunun Türkçe özeti de hazır. Bu, geçen sene İstanbul Teknik Üniversitesi'nde verdiğim bir konferanstan ibarettir, bir de Arapçası vardır. Bütün delilleri burada vermeye çalışıyorum, haritalar veriyorum. Ayrıca Kahire Üniversitesi'nde verdiğim bir konferans daha var bu hususta... Evet, esasında Amerika'ya gitme meselesine Müslümanlar 10. yüzyılda başladılar. Bu hususta tarihi kayıtlar var. Bunlar döndüler, bazen dönemediler. O hususta birçok kayıt var. O mühim değil esasında. İnsanlar yüzlerce defa Amerika'ya tesadüfen gittiler. Bakın Müslümanlar yalnızca şu hedefle gidiyorlardı: Büyük Okyanus'un öte tarafına ulaşmak. Atlas Okyanusu'nu bilmiyorlardı. Bu gayretle birçok çıkış yaptılar, dönmediler. Mühim olan Amerika haritasının bir kısmını ilk olarak yapmaktır, yapmış olmaktır. Bunu ilk yapan insanlar 15. yüzyılda Müslümanlar oldu ona yüzde yüz inanıyorum. Onu ispat etmeye çalışıyorum o yazımda. Kristof Kolomb, Müslümanların yapmış olduğu haritaya dayanarak burayı buldu ki onun tarihçesi de bir haritayla yola çıktığını yazıyor."¹¹

Amerika'nın Müslümanlar tarafından keşfiyle ilgili olarak Fuat Sezgin, 'Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Pîrî Reis' adını verdiği kitabında ayrıntılı bilgi vermektedir.¹²

İslam dünyasında bu gelişmeler yaşanırken Hıristiyan Avrupalılar, kilisenin hegemonyası altında Ortaçağ karanlıklarına gömülü vaziyetteydiler. Müslümanların siyasi üstünlüklerine tahammül edemedikleri için on birinci asrın ikinci yarısından itibaren Haçlı seferlerine başlayan Hıristiyanlar, teknolojiden yoksun oldukları için bu seferlerin yüzde doksandan fazlasında büyük yenilgilere uğramışlardır. Fakat her yenilgi de onların niçin yenildikleri ve Müslümanların niçin galip geldikleri sorularını sormalarına neden olmuş ve her Haçlı seferinde Müslümanların ilerlemelerine sebep olan bilimsel gelişmeleri görmüşlerdir. Diğer taraftan aynı zaman dilimlerinde Müslüman ülkelere Batılı seyyahlar da gerçekleştirdikleri seyahatler vasıtasıyla bu gelişmeleri inceleyerek yazıp çizdikleriyle memleketlerinde anlatmışlardır. Özellikle eğitim sistemini inceleyip Bologna, Oxford, Padua ve Köln gibi şehirlerde Müslümanların kurdukları büyük medreseleri taklit ederek adına üniversite dedikleri bilim

¹¹ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 26-27.

¹² Bkz. Fuat Sezgin, Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Pîrî Reis, Boyut Yayınları, İstanbul, 2013.

yuvaları kurmuşlar ve kiliseye rağmen ilerleme yolunda mesafe kat etmeye başlamışlardır. Müslümanların yazmış oldukları çok önemli eserleri başta Latince olmak üzere birçok Avrupa lisanına tercüme etmişlerdir. Bütün bu gelişmelere kilise hep karşı çıkmış, yeni bir şey üreteni, yeni bir fikir ortaya atanı, bir hastalığın teşhis ve tedavisi hakkında yaptığı bir buluşu şeytanın işi olarak değerlendirip bu kişileri acımasızca cezalandırma yolunu tutmuştur.

Girdap içerisinde bulunan Hıristiyan Avrupalılar, bir çıkış yolu ararken nihayetinde İstanbul da, ecdadımız, cennetmekân Fatih Sultan Mehmet Han tarafından fethedilip Türk toprağı haline getirilmiştir. İşte bu son darbe, Avrupalı bazı düşünen beyinleri harekete geçirmiş ve bir zaman sonra İtalya'nın Floransa kentinde bir Rönesans hareketi başlatmışlardır. Yaklaşık iki asır kadar süren bu yeniden yapılanma hareketi sonunda Avrupa, otuz yıl savaşları, yüz yıl savaşları gibi pek çok bedel ödeyerek Rönesans hareketini tamamlamış ve sonuçta bir yükseliş, hatta şahlanış devresine girmiştir.

Avrupalılar, içinde buldukları açmazdan, İslam dünyasındaki gelişmeleri takip ederek kurtulurken, daha önce çok önemli gelişmeler ortaya koyan Müslüman toplumlarda ise tersine bir hareket ortaya çıkarak dokuzuncu asırda başlayan terakkiye karşı bir anlayış gelişmiş ve giderek felsefe, bilim ve teknolojiye karşı bir cephe ortaya çıkmıştır. Gazalî'nin 1095 yılında yazmış olduğu Tehafütü'l-Felâsife isimli önemli eseri, filozofların şahsi fikirlerinin eleştirisini içerdiği halde bu eleştiriler 12. asırdan itibaren felsefenin eleştirisi şeklinde anlaşıldığından dolayı, dini çevrelerce yavaş yavaş felsefeye karşı bir tepki oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren de medreselerde felsefe ve fen bilimleri okutulması geleneği devam ettirilmiş ve kurulan medreselerin bölümlerinde mutlaka mantık dersleri ve adı felsefe olmasa da içeriği felsefe olan dersler okutulmuştur. Fatih Sultan Mehmet Han, İstanbul'u fethettikten sonra burayı bir ilim merkezi haline getirmek istemiş ve güçlü bir üniversite kurarak Sahn-ı Seman adını vermiştir. İleriki yıllarda felsefeye karşı tavrın giderek daha da olumsuz hale gelebileceğini tahmin eden Fatih Sultan Mehmet Han, Kâtip Çelebi'nin ifadesine göre medresenin Kanûn-i Talebe-i Ulûm'una yani Kanunname'sine mutlaka felsefe derslerinin okutulmasına ilişkin bir madde de eklemiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın kurdurduğu Süleymaniye Medresesi'nde de felsefî ve aklî bilimlerin yanı sıra fen bilimlerine daha büyük bir önem verilmiştir.

Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru, medreselerde dinî tahsilin ağırlıklı olmasını arzu edenler giderek güçlenip söz sahibi oldukları için, felsefî

bilimlere karşı olanlar, seslerini daha yüksek perdeden çıkarmaya başlamışlardır. 17. asra gelindiğinde medreselerde yeni bir müfredat programına gidilmiş ve o zamana kadar Avrupalıların, eserlerinden yararlanarak Rönesans gerçekleştirdikleri nice büyük İslam filozof ve bilim adamlarının yaptıkları işler adeta inkâr edilmiş, felsefe ve kelam gibi aklî ilimler medrese programından çıkarılarak nakle dayalı dinî ilimlere ağırlık verilmiştir. Bunu, o devrin büyük bilgini Kâtip Çelebi, çok açık bir biçimde şöyle anlatmaktadır.

“Lakin nice boş kafalı kimseler, İslâmîliğin başlangıcında bir maslahat için ortaya konan rivayetleri görüp cansız taş gibi -akıllarını kullanmadan- yalnız taklit ile donup kaldılar. Aslını sorup düşünmeden red ve inkâr eylediler. Felsefe ilimleri diye kötüleyip yeri göğü bilmez cahil iken bilgin geçindiler. Onlar Allah’ın göklerde ve yerdeki o muazzam mülk ü saltanatına, Allah’ın yarattığı herhangi bir şeye, belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna da bakmadılar, tehdidi kulaklarına girmedi. Yere ve göğe bakmayı, öküz gibi göz ile bakmak sandılar.”¹³

Kâtip Çelebi, bu ifadesiyle artık Kur’an’ın ayetlerinin derinliğine değil, yüzeysel anlamlarına bakılma devrinin başladığını, İslam medeniyetinin entelektüel devrinin bittiğini anlatmak istemektedir. Bu ifadeye göre bu dönemin âlim geçinenlerinin, Ğâşiye suresinin 17-20. ayetlerinde geçen nazar kelimesini, araştırma anlamından çıkarıp, sadece çıplak gözle bakmak anlamını kazandırmış olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla 17. asır, Osmanlı medreselerinde felsefe tahsilinin dinsizlikle eş değer olduğu kanaatinin en yaygın olduğu dönemdir.

Nitekim yine Kâtip Çelebi, bu tutumun doğurduğu sonuçları şöyle açıklamaktadır:

“Ulu Osmanlı Devleti’nin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek hikmet ile şeriat ilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacılar ün almışlardı. Ebülfeth (Fatih) Sultan Mehmed Han, Medâris-i Semâniye’yi yaptırıp kanuna göre iş görülüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve Hâşiye-i Tecdîd ve Şerh-i Mevâkif derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler, bu dersler felsefiyâttır diye kaldırıp Hidâye ve Ekmel derslerini okutmayı akla uygun gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefiyât kaldı ne Hidâye kaldı, ne Ekmel. Bununla Osmanlı ülkesinde ilim pazarına kesat gelip, bunları

¹³ Kâtip Çelebi, Mîzânü’l-Hak fî İhtiyâri’l-Ahak, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9.

okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu.”¹⁴

Bu ifadelerin yazılmasına sebep olan tavırlardan birine yine Kâtip Çelebi temas etmektedir. 17. asrın tanınmış ailelerinden Kadızâdelilerden Kadızâde Mehmet Efendi (öl. 1635)

Kelam u felsefe fülse değer mi?

Ana sarraf-ı keyyis baş eğer mi?

Mantıkiler olur ise gam değil!

Zira anlar ehl-i imandan değil!¹⁵

ifadeleriyle felsefeyle ilgilenmenin, imandan çıkaracağını söylemiştir.

Görülüyor ki Gazalî'nin filozofları eleştirisi, giderek bir bumerang etkisi oluşturmuş, yüzyıllar içerisinde felsefe ve pozitif bilimlere olan ilgi, kademeli olarak azalmış ve nihayetinde zamanın üniversiteleri sayılan medreselerde felsefe ve fen bilimlerinin tahsil edilmesi, dine muarız oldukları gerekçesiyle yasaklanmıştır.

Bu tarih, Avrupalıların şahlanişaya geçtiği bin altı yüzlü yılların hemen başıdır. Rönesans öncesinden itibaren on altıncı asrın ortalarına kadar 500 yıl boyunca Müslümanlardan aldıkları bilgi ve bilimi geliştirerek yöntem sorununu çözen Batılılar, bilim ve teknoloji alanında çok önemli mesafeler kaydetmiş ve pek çok konuda İslam dünyasını geride bırakmışlardır. Hâlbuki aynı tarihlerde Müslümanlar, geçmişi unutup ilerlemeden vaz geçerek, gerilemeyi tercih etmişlerdir. Bütün bunların sonucunda da üç kıtaya hâkim olan ve bütün Müslümanların temsilcisi konumunda bulunan Osmanlı-Türk egemenliği önce duraklamış, giderek teknolojik üstünlüğünü kaybedip gerilemiş ve son dönemlerinde toparlanma gayretine girmişse de maalesef yıkılmaktan kurtulamamıştır.¹⁶

C. Fuat Sezgin'i Anlamak ve Anlatmak

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu panoramadan görülüyor ki Müslümanlar, gelişme çağlarındaki yükselişi devam ettiremeyip duraksadıkları için on yedinci asırdan itibaren gerilemiş, aksine Batılılar ise Rönesans ile birlikte yükselişe geçmiş ve nihayet yirminci asırdan itibaren bütün dünyaya her açıdan bir üstünlük kurmuşlardır. Bu tabloda Fuat Sezgin'in ne gibi bir rolü olduğuna gelince:

Batılıların bu yükselişi karşısında Müslümanlar bir hamle

¹⁴ Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-Hak, s. 9.

¹⁵ Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-Hak, s. 111.

¹⁶ Müslümanların bilimde gerileme sebepleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, c. I, s. 168-179.

yapamadıkları için giderek bir ezilmişlik psikolojisine girmişlerdir. Yirminci yüzyılın hemen başlarında, çökmekte olan Osmanlı devletinin yıkılışı esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde emperyalistlere karşı çok önemli bir milli mücadele savaşı gerçekleştirilmiş ve yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Askerî ve siyasî alanda elde edilen bu çok önemli başarının yanında bilimsel ve kültürel alanda da çok önemli atılımlar yapılmıştır; ancak bütün bunlar, geçmişte hangi durumda olduğumuzun belgelerini ortaya koymak için yeterli olmamıştır. İşte o belgelerin ortaya çıkarılması ve Batıların on beşinci asırda gerçekleştirmeye başladıkları Rönesans hareketinin asıl sebebinin, Müslümanların bilim ve felsefe alanında yaptıkları çalışmalar olduğunun ortaya konulması, Almanya'da çalışan Fuat Sezgin'in araştırmaları sayesinde olmuştur.

Frankfurt'taki çalışmalarını gece gündüz demeden sürdüren Fuat Sezgin, hocası Ritter'in tavsiyesiyle çok iyi derecede öğrendiği Arapça ve ömrü boyunca ihtiyaca binaen öğrendiği çok sayıda yabancı dil sayesinde, dünyanın her yanında bulduğu yazma eserleri ya bizzat satın almış ya mikrofilmlerini temin etmiş ve bunlardan edindiği bilgilerle Müslümanların dokuz ila on altıncı asır arasındaki ilerlemelerini ilk elden tespit etmiştir. Bu önemli bilgileri Almanca olarak yazdığı 'İslam Bilimleri Tarihi' adlı eserinde yayınlamaya başlamış, bu eser daha sonra çeşitli dillere çevrilerek bütün dünyada tanınmış ve nihayet Türkçemize de çevrilmeye başlanmıştır. O, bu önemli eserinde Rönesans'ın ilham kaynağının Müslümanların geliştirdikleri bilimler olduğunu belgelerıyla ortaya koymuştur. Bu önemli tespitlerinden dolayı dünyanın çeşitli ülkeleri tarafından Prof. Dr. Fuat Sezgin'e çok sayıda ödül verilmiştir. Ülkemizde de yayınlanmaya başlayan bu eser sayesinde Türk gençleri ve bilim adamları da ecdadımızın ne kadar önemli işlere imza attıklarını öğrenmiş olacaklardır. İşte bu öneminden dolayı Cumhurbaşkanımız tarafından 2019 yılı, Fuat Sezgin Yılı olarak ilan edilmiştir.

Bu yıl boyunca Fuat Sezgin'i örnek bir şahsiyet olarak anlatmak oldukça önem arz etmektedir. Özellikle de onun çalışkanlığı, çalışmayı bir hayat felsefesi haline getirmesi üzerinde vurgu yapılması önemlidir. Çalışmak, kanaatimce başarının anahtarıdır. Başarıda zekâ önemlidir ama çalışmak, zekâdan daha önemlidir; bir başka ifadeyle başarıya giden yolda zekâ, çalışmak kadar önemli değildir; çünkü zekâsına güvenerek çalışmayı terk etmek, hem tembelleştirir hem de başarının önünde engel teşkil eder. Çalışmak, zekânın motor gücüdür. Ancak bu gücü harekete geçirecek olan da akıldır. Zekâ akılla harekete geçirilip çalışmakla desteklenince, çok önemli başarılarla imza atılabilir. Fuat Sezgin, bilim alanında bunun en güzel

örneklerinden biridir.

O, hocası Hellmut Ritter'in önerisiyle İslami ilimlere yöneldiğinden bir süre sonra hocası kendisine "Sezgin! Günde kaç saat çalışıyorsunuz?" diye sormuş, o da "on üç, on dört saat çalışıyorum." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ritter kendisine "Bu çalışmayla bilgin olamazsınız. Eğer bilgin olmak istiyorsanız buna birkaç saat daha eklemeniz gerekir" diye ikazda bulunmuş, o da çalışma saatlerini on yedi, on sekiz saate çıkarmıştır.¹⁷ Kendisiyle 82 yaşındayken yapılan bir röportajda bu yaşta kaç saat çalıştığı sorusuna "şimdi tembelleğe başladım, eskisi kadar çalışmıyorum. Eskiden 17 saat çalışabiliyordum, şimdi 2-5 saat azalttık. Sabahleyin 07.30'da Enstitü'ye ilk giden benim. Saat 18'de Enstitü'den çıkıyorum ve sonra da evde çalışmaya devam ediyorum." şeklinde cevap vermiştir.¹⁸ O halde çalışmadan başarı elde etmeyi beklemek, hayal dünyasında gezinmekten başka bir şey değildir.

Fuat Sezgin'in çalışmaları, bir başka konunun önemini ortaya çıkarmaktadır. O da disiplinler arası çalışmadır. Dikkatle etüt edildiğinde onun, üzerinde çalıştığı asırlarda öne çıkan ve eserler veren İslam âlimlerinin, farklı disiplinleri bir araya getirerek bu başarılarla ulaştıkları görülmektedir. Sözelimi Bîrûnî, bir yandan astronomi bilginidir ve uzay araştırmalarında kullanılan önemli bir alet olan usturlabı geliştirmiş, takvim çalışmaları yapmıştır; bir yandan eczacılığa ilişkin yazdığı 'Risaletü'l-Hindiba' adlı risalesiyle 'Eczacılığın Babası' unvanına layık görülmüştür. Öte taraftan Bîrûnî'nin coğrafyaya ilişkin önemli araştırmaları vardır ve bulunduğu bölgenin enlemlerini ölçmeyi başarmıştır; diğer taraftan da sosyal bilimcidir. Hindistan'da uzun yıllar yaptığı araştırmalarda hem astronomi öğrenmiş hem de Hint dinleri üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda günümüzde bile Dinler Tarihi için önemli bir kaynak durumunda olan 'Tahkîku Mâ li'l-Hind' isimli eserini yazmıştır. George Sarton'un, ortaya koyduğu önemli işlerden dolayı Bîrûnî için "Beşeriyetin tanıdığı en büyük kafalardan biri" dediğini hatırlatan Sezgin de Bîrûnî'nin tam objektif bir bilgin olduğunu söylemektedir. Ancak Müslümanların bir bilim tarihi bulunmadığı için geçmişte yapılan işler unutulmuş ve her yeni bilgi ve bilimin Batılılar tarafından bulunduğu gibi bir yanlış düşülmüştür. Sözelimi Fuat Sezgin, ilkokuldaki öğretmeninin Müslümanların dünyanın öküzü boynuzları üzerinde taşındığına inandıkları bilgisini öğrettiğini ve bu yanlış bilgiyi neredeyse üniversiteye kadar tashih edecek bir bilgiye rastlamadığını söylemektedir. Sezgin, gerçeği çok yıllar sonra hocası Hellmut

---

¹⁷ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 55.

¹⁸ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 39.

Ritter sayesinde gördüğünü ve aslında Müslümanların Dünya ile Güneş'in arasındaki en kısa mesafenin en uzak noktasının yıllık ne kadar değiştiğini bile saniyelerle hesaplayabilecek kadar bilimde ilerlediklerini öğrendiğini belirtmektedir.¹⁹

Fuat Sezgin'den öğrendiğimiz bir başka husus da dil öğrenmenin önemidir. Almanya liselerinde her öğrencinin üç dil öğrenmek mecburiyetinde olduğunu belirten Sezgin, Türkiye'deki liselerde bir dilin bile tam öğretilmediğini vurgulamaktadır. Hatta Türkçemiz bile tam öğretilmiyor diyen Sezgin bunun sebebinin de ilkokuldan itibaren Türkçe gramer dersinin okutulmamasına bağlamaktadır. İnsan kendi dilini çok iyi bildiği zaman diğer dilleri de rahat öğrenebilir. Sezgin, Türkiye'de dil bilmek zorunluluğu olan birçok meslek erbabının bile maalesef yabancı bir dili bilmediğine çok üzüldüğünü ifade etmektedir.²⁰ Kendisi birçok dil bilen Fuat Sezgin, bazı dilleri çok iyi derecede bilirken, diğer bazı dilleri ise ihtiyacını giderecek kadar bilmeyi tercih etmiştir.

Dil öğrenimi aynı zamanda farklı disiplinlere ilgiyi de artırabilen bir özellik olabilir. Nitekim Arapçayı çok iyi derecede öğrenen Fuat Sezgin, bu dil sayesinde Müslümanların geliştirdikleri coğrafyadan edebiyata, matematikten fiziğe, astronomiden meteorolojiye, kimyadan tıba kadar pek çok bilimin kapılarını aralamış ve farklı disiplinleri bir arada çalışma fırsatı bulmuştur.

Dil bilgisi, ülkemizde maalesef yeterince önemsenmemektedir. Çoğu üniversite mezunu, Türkçemizi iyi derecede konuşup yazamamaktadır. Türkçe dil bilgisi yeterince öğrenilemediği için kavram analizi yapılamamakta, bu da soyut düşüncenin gelişmesine engel olmaktadır. Zihinde yeterince kavram olmayınca, konuşmak da yetersiz kalmaktadır. Günümüzde üç yüz, beş yüz terim ile yazan yazarlar olduğu görülmektedir. Yazarları dar kelime kalıplarıyla yazınca okurları daha da dar kalıplar ve kelimeler arasına sıkışmakta, dolayısıyla da yeni fikir üretmek de pek mümkün olmamaktadır. Oysaki gerek fen ve gerekse sosyal bilimlerde bilgi üretebilmek için düşünce üretmeye şiddetle ihtiyaç bulunmaktadır.

Fuat Sezgin'i tanıyabilmek için Gülhane Parkı'nda açmış olduğu İslam Bilim Tarihi Müzesi'ni gezmek ve incelemek, her eserin yanında yazılı bulunan bilgileri okumak oldukça önemlidir. Müzede yer alan 800 eser, iki katlı binada herkesin rahatça inceleyebileceği bir alanda sergilenmiş. Her bilime özgü aletler, kendi bölümünde ve açıklamalarla sergilenmiş. Burayı

¹⁹ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 60.

²⁰ Sezgin, Bilim Tarihi Sohbetleri, s. 36-37, 56-57.

gezip gördükten sonra, Müslümanların bilime herhangi bir katkılarının olmadığı yolundaki yaygın kanaatin değişeceğine dair inancımızı belirtmekte yarar görmekteyiz. Müze, Doğu milletlerindeki aşağılık duygusunu ortadan kaldıracak yetkinlikte ve İslamiyet'e inanan bütün toplumları ve özellikle de Türk milletini gururlandırabilecek bir yapıya sahip. Bu bakımdan İstanbul'a yolu düşen herkesin bu müzeyi gezmeleri, bilinçlenmek adına oldukça önemli bir vazifedir. Fuat Sezgin'i sadece bu yönüyle bile anlayıp anlatsak çocuklarımıza ve gençlerimize yeni ufuklar açacaktır.

Sonuç

Seksen yaşına kadar da günde on yedi, on sekiz çalışan, bu yaştan sonra da son nefesine kadar günde en az on iki saat çalışan bir bilim adamından söz etmeye çalıştık. Kur'an-ı Kerim'in "İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur" (Necm, 39) ayetini kendisine rehber edinmiş bir şahsiyet buluyoruz karşımızda. Ömrünü bilime adanmış, disiplinli çalışmayı yaşama felsefesi haline getirmiş olan bu insanın hayatından herkesin çıkarılması gereken bir hisse var. Çıkarılması gereken en önemli hissenin, tembelliğin değil, çalışmak ve üretmenin bir erdem olduğunu anlamaktır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde veya bu sınırlar dışında yaşayan ve vatanını, milletini seven her Türk vatandaşının, mükellefiyet çağına geldiği andan itibaren planlı ve yöntemli çalışmayı ve üretken olmayı, tartışmasız bir ilke haline getirilmesi gerekmektedir. Özellikle de zeki olanların, sadece zekâlarına güvenmekten vaz geçip, çalıştıklarında Ülkemize daha fazla yararlı olacaklarının bilincine ulaşmaları, zekânın, çalışmayla daha da artacağını anlamaları fevkalade önemlidir. Bunun sadece bizim ülkemizde değil, İslam inancını kabul eden tüm ülkelerde de böyle olması, İslam dünyasının makûs talihini tersine çevirerek bu medeniyet mensuplarını dört-beş asır önceki ihtişamlı dönemlerin tekrar yaşanmasına götürebilir.

Ülkemizde Fuat Sezgin gibi bilim adamlarının sayısının artması için imkânlar artırılmalı, disiplinler arası iş birliğine önem verilerek farklı bilim alanlarının bir arada çalışması mutlaka temin edilmelidir. Özellikle sosyal bilimlerin, fen bilimleri, tıp ve mühendislik bilimleriyle ortak çalışmalar yapabilmemesinin önü açılmalıdır.

Bütün ömrünü Türk milletine ve İslam dinine inanan diğer milletlere yeni bir vizyon kazandırmaya vakfetmiş bulunan Prof. Dr. Fuat Sezgin ve tarih boyunca insanlığa yeni ufuklar açmış olan tüm değerli bilim adamlarımızı saygıyla anmak ve onların izinden gitmek, bilime saygı duymanın bir gereği olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

KÂTİP ÇELEBİ. Mîzânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ahak, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay. MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

SEZGİN, Fuat. Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Pîrî Reis. Boyut Yayınları, İstanbul, 2013.

SEZGİN, Fuat. Bilim Tarihi Sohbetleri, Söyleşi: Sefer Turan. Timaş Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2018.

SEZGİN, Fuat. İslam'da Bilim ve Teknik. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

PROF. DR. FUAT SEZGIN AND HIS CONTRIBUTIONS TO TURKISH-ISLAMIC SCIENCE FROM PAST TO FUTURE

© Hacı Ömer ÖZDEN^a

Extended Abstract

Born in 1924 in Bitlis, Fuat Sezgin, after attending his primary school education in there, completed his secondary education in Erzurum High School and then he graduated from Oriental Languages and Literatures Department, Faculty of Letters Istanbul University. He completed his Ph.D. studies in the same faculty as an academic, and then in the 1960 military coup, he was given a sack from the university. Upon the advice of Hellmut Ritter he went to Frankfurt University in Germany.

Fuat Sezgin is a Turkish scientist who started his scientific life in Turkey and continued in Germany for compelling reasons. Based on Arabic manuscripts collected from various parts of the world, he revealed the contributions of Muslims to science and their achievements in the scientific field.

Thus he proved with evidence that the perception of “all developments in science was recorded by the Westerners” to be wrong; on the contrary, he demonstrated with documents, the understanding of “many developments in science between 6th and 9th centuries were recorded by the Muslims and Westerners learned from them.” Fuat Sezgin classified the developments of Muslims in scientific fields according to centuries in his work titled *İslam'da Bilim ve Teknik (Science and Technique in Islam)*, and he explained who contributed to which scientific field in each century one by one. According to it, in the 1st and the 2nd centuries of Islamic Calendar (Hijri Calendar), the 7th and 8th centuries in the Gregorian calendar, they learned the sciences and they made use of the translations of Ancient Greek scientific works. From the 3rd century of Islamic Calendar, the 9th century of Gregorian Calendar, on they

---

^a Prof. Dr., Ataturk University, oozden@atauni.edu.tr

formed their own sciences and philosophies.

According to Fuat Sezgin, Muslims produced such thoughts and sciences that could not even be imagined by Ancient Greek philosophers-bookmen or by the 17th-century scientists. For instance, an Islamic scientist named Cabir b. Hayyan, by saying that “Allah gave all the capability to human beings to solve all the veil of misery!” claimed man could solve every misery in the universe. On the other hand, Aristotle accepted that human was not capable of doing that by saying exact the opposite of it. Cabir b. Hayyan defended the thesis that the universe was created in a set of mathematical measurements. In other words, he admitted that even the emotions could be measured. He said, “something that could not be measured could not be the subject of science.” For instance, while Galen classified diseases as first level and second level, Cabir said it should have been expressed through mathematics. Again Cabir İbni Hayyan, with his principle named ‘tevlid’ (meaning being born in its dictionary use), admitted that Allah gave humans the ability to produce new things. However, while saying it, he did not regard the topic in the sense of backsliding. He could claim it in the 8th century. He was a person who could answer the question that “could we consist of stone, herb and animal?” as “yes, we could” in order to show his belief that Allah gave humans such a great power. He, Cabir, was such a wonderful person that he could make an alphabet with 700 letters to express all the animal sounds.

Fuat Sezgin answers the question of “Can you make a comparison between Muslims, Greeks, and Europeans?” by assimilating the development rule of sciences to a river. A river grows from small sources, it flows fast from the hillsides to a meadow, and in the meadow, it both slows down and widens, and then again it gets fast and it becomes a cycle. Sciences, just like rivers, develop slowly in the hands of different people and in the lands of different cultures and turn into its contemporary status.

Thus Fuat Sezgin emphasizes that there is a mutuality base of science. Nations interact and take it from somewhere and improve it. Consequently, people who continue to study become science banner bearers and become influential. The ones who get tired leave the banners aside and regress. While once Egyptians, Babylonians, or Greeks pioneered science, between the 9th and 17th centuries the world of Islam was the pioneer in every topic and it guided humanity. In fact, Muslim scientists mentioned respectfully the people who took information and science, for instance, they said: “measter” for Socrates, “Divine Plato” for Plato, “First Teacher” for Aristotle and “virtuous” for Galen. Muslim scientists did not deny that they were influenced

by previous scientists and mentioned where they got information. According to Fuat Sezgin, there is not such a footnoting tradition in the West. They behaved as if they did everything and produced every piece of information.

According to the researches that Fuat Sezgin did, chemistry which is the base of many sciences was invented by a Muslim scientist names Cabir b. Hayyan. The number zero in mathematics was given to the world of science by Ibn Haysem. The founder of the logarithm is Al-Harezmi. The first maps were drawn by the Muslims. In the Islamic world, there were many prominent scholars in many science fields. Biruni, for example, is not only a mathematician but also a geographer; he made mathematical geography an independent discipline. Biruni is the one who founded spherical trigonometry as a branch of science based on the discoveries of his teachers. Biruni, on the other hand, was known as the “father of Pharmacy” with his information in the field of medicines.

One of our most sophisticated scientists is Ibn Sina. Ibn Sina, whose work Al-Kanun Fi't-Tib was translated into Latin several times in the Middle Ages, was known for his innovations in medicine with the title of co-Shaykh er-Reis. He is also a person in philosophy that Westerners follow.

Türkiye’de de böyle bir müze açması yolunda kendisine iletilen tekliflere olumlu bakan Sezgin, Gülhane Parkı’nda 800 eserden oluşan yeni bir müze daha kurmuş ve adını da İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi olarak koymuştur.

Fuat Sezgin, as well as collecting Works of Arabic manuscripts in various countries of the world and making scientific studies about them, exhibited the technical instruments narrated in these works by making their one-to-one copy as described in the books in the Museum of the Institute of History of Arab-Islamic Sciences that he opened in Frankfurt. Although he initially planned to make almost 30 instruments, over time he managed to make and exhibit 500 instruments in total. Sezgin, who was favorable on the suggestions of opening such a museum in Turkey, established a new museum consisting of 800 instruments in Gulhane Park and named it as the history of Islamic Science and Technology Museum.

Sezgin is a pioneer in re-establishing the self-confidence of the Turkish-Islamic world through his efforts.

Keywords: Fuat Sezgin, science, science in the Islamic world, Muslim scientists, development, technique, science museum.

